

Karmelo Etxegarairen Historia Iker Lanak

(Hitzaldia. Azpeitian K. Etxegarairen heriotzaren
50. urtemugan. 1975-XI-2.)

Azpeitiko herri eta agintari, jaun andreok, agur.

Pozgarri zait Karmelo Etxegarai zenari buruz bere jaioterri honetan aurkitzea. Karmelo hil zen urte berean, duela berrogethamar urte, 1925. urteko ekainaren 25ean, hemen, toki honetan egin zuen bere euskaltzain sarrera hitzaldia, Mogeldarrei buruz, gero «Euskera» aldizkarian argitaratuko zena («Euskera», VII, 1926, 8/25 orr.). Eta, Mogel euskal idazleari buruz nere lehen liburutxoan idazterakoan Karmeloren azterketa lan hura izan nuen bide gidatzaile onenetako bat. Baina, esan beharra dut, bai ordurako eta bai geroztik ere, bere lanetara jo beharra maiz izan dudala, bide seguru samarrak aurkitzea nahi izan dudanean. Izan ere, nere jakintzaren eskasian, zer hoberik maisu onaren ingurutik joatea baino?

Karmelok, bere lehenengo lanak euskaraz idatzi zituen, euskaraz poesiagintzan hasi zenez. Irakurle bizkorra zen eta bere aurretiko poeta erromantikoen lanak ezagutzen zituen nonbait, eta erromantiko kutsuzkoak izan ziren bere hastapenetako lan horiek. Garai hartarako ez nolana hikoak. Garai hartarako eta adin hartarako, zeren hamazazpi urte besterik ez zituen Donostiako Lora-Jokoetan (1882) aipamen berezia jaso zuenean; eta urte bete geroago, hamazortzi urte zituelarik, Iruñean, Donostian eta Markiñan, 1883ko urte berean, lehen sariak eraman zituen. Gainera, sari hauetatik Markiñakoan D'Abbadie jaunak urtero eratzen zuen sariketako ontzako urrea irabazi zuen. Gero, hogetiru urte zitunetik, kondairazko ipulak euskarazko prosan idazteari eman zion, zenbait sariz jabetuaz. Geroago hitzaurre eta hitzaldi jakingarririk eman zuen gure hizkuntza zaharrean. Beti bezala, guziak jakingarriak.

Bere ogibidez erdaraz idaztera beharturik aurkitu bazen ere, bere bizitzan zehar, hil arteraino jarraituko zuen euskara idatzia lantzea utzi gabe. Euskara landu zuen eta lantzen jarraituko zuen, noski; Euskaltzaindian sartu zenetik behar bada gehiago, baina guzian zoritza-

rrerako galdu genuen jakintza aldetik bere bizitzako unerik heldue-
nean, hirurogei urtekin.

Karmelo, gaztetxo gelditu zen aitarik gabe, eta estudioetan lagundu nahi zion osaba ere laster galdu zuen. Osaba hau Santanderren bizi zen eta hango Institutoan estudiatu zuen 1881-1882. urteetan. Baina osaba-
ren heriotza ondotik bere gogozko asmoak etenda gelditu ziren, ez or-
dea bere barnetikako gogoaren ahalmenak. Hamazazpi urterako, poesia-
gintzari ekin zion garai hartarako, bere familia behar gorrian aurki-
tzen zen eta lanari heldu beharra izan zuen.

Argitasunak beti irekitzen du bideren bat, eta 1884an Gipuzkoako
Diputazioak bere artxiboa ordenatzeko eta bertatik «archivo manual»
zelako bat antolatzeko hartu zuen. Bere lan hau burutu ta laster,
1885ean, Diputazio Jauregia erretzean, han galdu zen Karmelok egin
zuen lana. Baina bere kemena eta ahalmena ongi frogatuak jarri zi-
tuenez, urrengo urtetik lan handiagoa eskuratu zioten, Diputazioko
artxiboa eta liburutegiaren antolaketa. Geroztik, Karmelo Etxegarai,
eten gabeko lanean jardun zen azterketetan eta antolaketan. 1891an,
Diputazioak, ofizial mailara jaso zuen eta bost urte geroago, bere iker-
keta baliosen eskergarri eta aurrerantzean aukera hobek izateko, Ara-
ba, Bizkaia eta Gipuzkoako Diputazioak hiru probintzietako kronista
ofizialtzat izendatu zuten. Orduan, bere bizileku Gernika hartu zuen,
eta bertan hil 1925eko azaroaren lauan. Etzi beteko dira berrogetaha-
mar urte.

Eusko-Ikaskuntzako burutzakoa izan zen, Euskaltzaina, Real Aca-
demia de la Historia-ko urgazlea eta Bellas Artes-ko ordezkari. Guziok
bere lanen ordainez merezimendu handiz irabaziak.

Hala ere, tituluak ez dute egiten gizona, Karmelo Etxegarairen kasu
honetan merezimendurik aski bazegoen ere. Honegatik, hemen, laburki
bederen, bere iker lanen nortasuna soilik agertu nahi nuke. Nortasun
hau, Karmelori, historia ikerketa aldetik zetorkion. Badakigu M. Me-
néndez Pelayo-rekin har-emanak izan zituela eta beragandiko ikasiak
ere izango zituen noski. Karmelok ohore handia jaso zuen Menéndez
Pelayo-gandik, honek bere hilburukorako «albacea»tzat izendatu zuenez.

Bere iker lanean, Biblioteca Nacional-eko agiri zaharrak aztertu zi-
tuen, bereziki Vargas Ponce-ren kolezioa Academia de la Historia de-
lakoan, baita ere El Escorial-eko biblioteca, eta azterketa horien fru-
tutzat agerrerazi zituen historiazko lehen liburuak.

Lehen lan berezi hauek «Investigaciones históricas referentes a Gui-
púzcoa» (1893) eta «Las provincias Vascongadas a fines de la Edad
Media» (1895) izan ziren. Bigarren liburu honegatik hara zer zion Ar-
turo Campión-ek: «dentro de la interesantísima labor histórica de Car-

melo de Echegaray descuella el libro que modestamente calificó de "Ensayo" y trata de las *Provincias Vascongadas a fines de la Edad Media*. Nos demuestra que el autor era capaz de entender y de explicar una época entera, abarcándola completamente en sus ideas y sentimientos directrices y en su gesta complicada». Izan ere, ezer gutti zekiten garai hartan Erdi-aroko historiaz eta Karmelo izan zen argi-urratse berriak ekarri zituen.

Gorosabelen «Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa»ren bost tomoak argitaratu zituen, bere seigarren bat gehituaz (1899-1901), Geografía General del País Vasco-Navarro-ren «Vizcaya» tomoa egin zuen (1921). Euskal forueri buruzko lan ederrik ere egin zuen, hauen arteko «Compendio de las Instituciones Forales de Guipúzcoa» (1924) lana, Fausto Arozenaren iduriz, gizarte-historiaren estudio osoa da.

Bere hitzaldi guziak irakurriak izaten ziren eta gehienak argitaratuak izan ziren. Iker laneko sailera sakonak dira gehienak. Euskarazkoetan bat ezagutzen dut oso polita, «Euskalerriko itsas-gizonak» (1923-an argitaratua), bale arrantzaz, merkatalgoz, Amerika eta Ozeania-ko itsasoak eta lurrak konkistatzen ibili ziren euskaldunen berri ugariak ematen dituen. Euskal artista zaharrez ere gauza guti genekien bere «La tradición artística del pueblo vasco» (1919) bi hitzaldiak arte, eta ordutik dakigu hemengo seme asko, bertan ez ezik, herbesteetan ere parte hartuak direla monumentugintzan, eskulturagintzan eta pintore gisan.

Bere esperientzia luzeak oso ongi aprobetxatu zituen bere anala zen Bonifaziok (Euskaltzaindian analaren hutsunea betetzera etorri zen hau), estudio lanak bideratu bai zizkion, eta denok dakigu zein zientifikoak izan ziren Bonifazio Etxegarairen lanak, batez ere gizarte-historia aldetik.

Karmelo Etxegarairi, bere ospe handia, ikerketarako zuen metodologiari eta bere kriterio zentzuzkoari esker burutu zituen lan bikainetatik zetorkion. Beraz, lanbide eraketaz eta historiaren ikusmoldez zerbait ohar egingo ditut, eta honetarako ere beste historiagile famatu baten markatu zituan punduetatik joango natzaizute, Fausto Arozenaren eskutik. Gogoan izan jaun honek egin zuela, Karmeloren heriotza ondorean, lanik bikainenetako bat «Don Carmelo de Echegaray y la Historia del País Vasco» izenekoa (1926). Hala ere, ez dugu ahaztu behar omenez eskaini zioten liburu eder hura, «Homenaje a D. Carmelo de Echegaray» (1928) Diputazioen eta Eusko-Ikaskuntzaren babespean Gregorio Mujikak bildua, eta honen bio-bibliografiaz hornitua.

Bere langintzaren heldutasuean, ekintzak hortara eramanez, Historia ikerketa zuen bere gai nagusia; gainerakoak hemendik sortzen zitzaizkion adarrak besterik ez zirela, esango genuke, Diputazioan artxiboa-

ren antolaketa ongi etorri zitzaion, eta hortik konturatu zen azterketarako katalogazio on batek zuen balioa. Paper eta liburu artean, noraezean bezala, bilaketan ibilia denak bakarrik omen daki katalogazio on baten laguntza zer den.

Historiaren kontsetuaz hitz egitean, bildurgarria iduritzen zitzaion azterketa, gauza bitxiez liluraturik eramatea. Holakoetan komeni zela buru hotzez argitasuna bideratzea, emozioak uste gabeko bideetan zehar galtzeraino eramango ez bagaitu oso zentzunez jokatu beharra dugula. Historiagile baten lanak, geroago eta gehiago izan behar duela jakintza-aren arrazoi bidezkoa eta agirien frogantzakoa, inoiz alperrikako ibilaldiak eginarren, agiri baliosak eskuratuko badira.

Azterketetarako irakaspide horien helburuak markatu zizkigun. Lana burutzeko, inoiz ere ez omen gara joan behar metodo gaberik, noraezean bezala; baizik ahalik zuzenen eskuarte daramagun materiaren ingurutik hertsu ibiliz. Eta agiri eta bibliografia erabiltzean jatorrizko iturburuetara ahalik hurbilen jo behar dugula, bigarren eskutik ahalik gutien aprobetxatuaz.

Artxibo antolatzea zen bere ardurarik handienetako bat, eta Serapio Mujikakin baten amaika lan egin zuen arazo hontaz. Beretzat, oso inportantea zen materialak ondo ordenaturik jartzea, ikertzailea denborarik galtzeke harira joan zezan.

Hain oinharritzko diren agiriak gabe ordea, berak zionez, irudimena- ren bidez ametsezko historia errazak egitean historia gustagarriak bete genezakeala, baina mamirik gabekoak; eta holako azalezko historiak edozein afizionatuk, lanean zerbait zailtzen dakienak, bere argudioz baztertu lezazken kriterio arinak besterik ez zirela.

Beste harrigu bat pertsonaje handien atzetik ibiltzea omen da, handi nahiez liluraturik, bitxikerien ondotik, denbora galdu eta detalle tipago baina hobeak baztertzeko biderik egokiena zela. Honegatik, behin eta berriz gogoraziko zituen metodologia hobetzea eta seriotasunezko kriterio zintzo, argi eta onez jokatzea, norberaren burua engainatu eta besteen aurrean barregarri geldituko ez bagara.

Gainera, beretzat, Euskal Herriko historia nagusia on bat burutzeko, herri bakoitzeko historiak eta gai berezien monografia mallako lanak ugaritu begar ziren, honek beronek historia orokorra gorpuztuko zuenez. Herrietako historia tipietan, berak zionez, gauzarik tipienetara jotzen zela, detallarik ximpleenetara, eta historia orokor batean hain beharrezko direnak biltzera. Bere lehen liburu hartan ongi zionez: «si tales investigaciones son en todas partes útiles y fecundas, puede considerarse si lo serán en un país como Guipúzcoa, donde siempre se ha gozado de cierta amplia y provechosa descentralización, y el munici-

pio se ha desarrollado con vida propia e independiente». («Investigaciones históricas referentes a Guipúzcoa». San Sebastián, 1893, p. 89).

Euskal Herriko historiak arrazoi bidezkoa behar du izan. Gertatutako gauzak zerk gertarazi zituen adiaraziko duena, eta ez gertatuak soil soilik agerraraziaz utziko dituen. Bere gogoz, Euskal Herriaren historia, mendeak zehar herri beraren bizitza adiaraztea zen, lanaren ekintza nagusitzat herria bera harturik. Hau da, herria bere bizibidearen eboluzioan. Bere ikasleak hain ongi erakutsi zigutena, zeren hala bai dira G. Mujika, F. Arozena eta bere anaia Bonifazioren lanak. Gure egunotan J. Caro Barojak agertzen digun bezala.

Historia lanerako kriterio garbiak finkatzeaz aparte, iker lanetarako bideak ere markatu zizkigun, eta agiriak non aurkitu genezazkeanari buruzko lan bat ere badugu: «Informe acerca de los documentos referentes a la historia vasca que se continen en archivos públicos» (1919).

Lan honetan aipatzen ditu gure historiaren argigarritzko agiriak non aurkitu genezazkean, batez ere Euskal-Herriatik kanpo. Aipatzen dituen guziak esatean luze joango nintzake, eta zehatz jakin nahi duenak aski du lan honetara jotzea.

Eta Karmelo Etxegarairen lan osoaren bibliografia Jon Bilbaoren «Eusko Bibliographia»ren III. tomoko 265/273garren orrialdeetan aurkituko dugu.

Historia kontuetan lan egin nahi dutenek bere lanak zehatz ezagutu eta aztertu beharrezkoak ditu. Egia esan, ez dira hain errazak eskuratzeko. Aspaldikoak direnez, kasik denak agortuak daude, baina bibliotekarik nagusienetan ez dira falta.

Eta, gaur, ezerk berriz argitaratzerik merezi badu, bere lanik oinarritzkoenak merezi dute. Lan guziak argitaratzea oso nekeza litzake eta behar bada ez hain premiazkoa, egilerik gehienak bezala lehenago erabilitako gaiak berriz ere ikutzen dituenek, gehigarriak eta zuzenketak erantsiaz, baina bai mereziko luke bere lan hautatuen argitalpenak, bai erdarazkoak eta bai euskarazkoak, historiagintza bizkortzeko eta hobetzeko hain premiagarri direnez.

Agur eta ohore hainbeste zor diogun azpeitiar jator eta gizon zintzo Karmelo Etxegarai jaunari.

JUAN SAN MARTIN